

Dopis č. 15 (36)

V Praze, 21. září 1978

Vážený a milý příteli,

docela chápu Tvé námitky a připomínky k poslednímu dopisu o mém pojetí vztahu filosofie k politickému životu. Připomínáš text, jímž jsem přispěl do sborníku ke Kosíkovým padesátinám, v němž jsem také podtrhoval distanci jako základní vztah filosofa k politice. Zdá se Ti, že příliš jednostranně rozvíjím právě myšlenku odstupu, zatímco zůstávám jen u všeobecných formulací, když se dotýkám pozitivního vztahu filosofie a filosofů k politické sféře. Považuješ za charakteristické, že jsem napsal, že „političnost filosofie spočívá v tom, že nemůže politiku a politickou práci vynechat z rámce těch lidských aktivit, jež podrobuje své filosofické reflexi“. Zdá se Ti, že to je podle mne jenom jakási negativní nutnost, spíše jen nouze, která filosofii nutí k politickému zájmu. Chtěl jsi slyšet, zda má filosofie své vnitřní, filosofické důvody k politickému činu, k politickému působení, k politickému angažování. Já jsem na to odpověděl vyhýbavě, píšeš; přesto je dost zřejmé, že se jako filosof necítím na politické scéně dobře, a už vůbec ne jako doma. Politická práce, politické působení zůstává v mém pojetí pro filosofii něčím okrajovým. A máš své hluboké pochybnosti o tom, zda to není také jeden typ „zrady inteligence“, v tom případě zrady filosofů.

Myslím, že jsi přece jenom nečetl dobře ani můj poslední dopis, ani starší práci, věnovanou Kosíkovi. V dopise výslovně píšu, že legitimním a žádoucím vztahem filosofa k politice je „aktivní, angažované kritické posuzování praktické politiky jednotlivce nebo skupiny, kteří moc mají nebo se na ní podílejí“. A pokračuji: „Taková filosofie pak ukazuje podstatné rysy konkrétní politiky, které unikají běžnému pohledu, odhaluje její vnitřní rozpornosti, její nezabezpečené základy, její vratkost a její skutečné, ne pouze deklarované perspektivy“. A ve zmíněné studii „Reflexe v politice a otázka politického subjektu“ lze přečíst: „Filosofická reflexe politických programů a jejich uskutečňování je však vždycky nezbytná už proto, že každá falešná a zhoubná politika (a zejména každá z pout a mezi se vymanivší, emancipovaná, člověku a společnosti odcizená moc) se obává plného světla, skrývá se a halí do ideologických převleků a kostýmů, vypočtených na oklamání běžného a povrchního pohledu. Zvláště však je filosofická reflexe nepostradatelná proto, aby ukázala na světle onen zmíněný teoretický základ na scestí zavedené a dále zavádějící politiky, jímž je falešná antropologie“. Už z těchto dvou míst je zřejmé, že filosofie a její reflektivní metody je v politice zapotřebí (což je postačující důvod k tomu, aby se filosofie politickou činností a celou politickou sférou zabývala, byť z distance); nepřímou tu je řečeno, že vedle falešné politiky je možná i politika pravá a že – to už bylo nutno vyvozovat – existuje jakási afinita mezi touto pravou politikou a filosofii.

Musím připomenout několik základních skutečností, souvisejících s poměrem filosofie k politice. Filosofie se nikdy nemůže obejít bez vztahu k celku: především k celku lidského života, k celku, jímž je sám člověk; ale jistě i k celku světa, neboť člověk je svou bytostnou povahou přítomen ve světě, je obyvatelem světa, je personálně integrovaným pobytem na světě. Celý lidský život se nutně musí vztahovat k celému světu; člověk je tím více a tím lépe člověkem, čím lépe, podstatněji, bytostněji se vztahuje k celku světa. Do tohoto celku světa však náleží i sféra politiky; člověk pobývá na světě tak, že se svým životem zapojuje do větších lidských celků, předně do rodiny a kmene, od jistého dějinného okamžiku do obce, do POLIS.

Pobývání člověka na světě je možné jen prostřednictvím jeho zapojenosti do partikulárních, předběžných, nižších celků. Povaha těchto předběžných celků je dvojaká: jednak jsou užitečnou přípravou pro lidské zakotvení v celcích vyšších, na druhé straně se však mohou stát překážkou pokročení vpřed, výš a hloub. Rodinné vazby a orientace na vlastní rodinu jakožto nejvyšší hodnotu a cíl mohou neuvěřitelně zdeformovat lidský život; podobně omezenost kmenová, nacionální nebo třídní podstatně narušuje a degraduje lidský svět na pouhé kolektivní osvětí a jeho subjektivitu. A tak rovněž příslušnost ke konkrétní obci, tj. politické občanství na jedné straně může vyvádět člověka ze subjektivity nižších celků, prolamovat ji a dávat těmto celkům širší rámec, ale může se také člověka zmocnit jako to nejvyšší, co ovládá jeho život a co mu v poslední instanci přiznává a zaručuje jeho hodnotu a smysluplnost. Proto je také vztah filosofie k obci, k politické oblasti a politické dimenzi lidského života nutně dvojnásobný.

Kromě toho je nejvlastnější sférou a rovínou filosofické aktivity oblast vědomí a myšlení; její základní metodou je reflexe. To znamená, že filosofie se sice vždycky z podstaty svého určení a své povahy vztahuje k celku, ale sama tento celek nepředstavuje ani jej není schopna svými prostředky realizovat. Filosofie nikdy nemůže být celým životem, naplněním životních úkolů a životního poslání. Z podstaty věci nemůže filosofie přejít v praxi, tedy ani v politickou praxi, ale vždycky může a musí každou praxi učinit předmětem své reflexe. To neznamena, že se filosofie nemůže pro praktický lidský život stát vodítkem; v současné epoše, kdy je už v naprostém rozkladu mýtus a kdy náboženství se stává stále společensky perifernější záležitostí, je filosofie nezbytná nejen jako prostředek sebeuvědomění člověka (v tom jí stojí po boku i umění), ale především jako cesta k vidění sebe a člověka vůbec i jeho situovanosti v celku světa v plném, pravém světle, a to nikoliv pouze v podobě danosti, ale také a zejména v podobě nedanosti, totiž výzvy a orientovanosti do budoucnosti. Jsou životní scestí, jejichž pravou povahu je schopna odhalit pouze filosofie. A to zase platí také v politice, v konkrétních politických hnutích a programech. Politika se nikdy nemůže a nesmí stát aplikací nějakého konkrétního filosofického rozvrhu či systému, protože celá její stavba roste z docela jiných kořenů. Filosofie také není povolána k tomu, aby předkládala své vlastní politické programy, aby malovala své představy ideální společnosti a ideální obce. Funkce a síla filosofie spočívá v něčem docela jiném: ukazuje povahu určité politiky, jejích programů i jejích výsledků v širších kontextech a vposledu v kontextu světového celku nebo alespoň ve vztahu k němu. Už tím se dostává většinou do značného napětí s politickou skutečností, neboť ji zbavuje ideologického pozlátka a relativizuje oprávněnost jejích nadměrných nároků v jedněch případech, kdežto v jiných naopak odhaluje její přízemní pragmatičnost, nízkost jejích motivů a její lhostejný až cynický vztah k základním hodnotám. Ale rozhodující moment vztahu filosofie k politice je přece jenom ještě někde jinde.

Lidský život, jemuž se nedostává (ať už to je zaviněno čímkoliv) uplatnění ve společenském životě, na veřejnosti, uprostřed obce, je neúplný, redukovaný nebo nerozvinutý. I když zůstává v platnosti deviza, že veřejný život je jen skrovnější část života duchovního, přece nemůže být pochyb o tom, že duchovní život, neprojevený navenek, nejdoucí do veřejných prostorů, nevedoucí k široce společenským a přímo politickým důsledkům, je životem nějak zakrnělým, ochuzeným, jen omezeně platným, zkrátka invalidním. Zajisté tím není změněn v cosi nicotného; ve společnosti je možno a dokonce nutno tolerovat i krajnosti, pokud mají ryze individuální, soukromý charakter a neaspírají na to, stát se obecným modelem (a ovšem

pokud neblaze neovlivňují či přímo neohrožují životy jiných lidí). Zkušenost nás přesvědčuje, že dokonce mohou být někdy takoví osamělí lidé, ostře vybočující z cesty, po níž jde celá společnost, mimořádně významní a prakticky užiteční. Bylo by asi neštěstím, kdyby se kupříkladu Kierkegaard nebo Nietzsche stali následovanými a napodobovanými vzory; a přece jejich podivné a neschůdné životní a hlavně myšlenkové cesty jsou dodnes obrovským přínosem k sebepoznání a sebepochopení moderního člověka. Musejí být ovšem podrobeny důkladné analýze a vztaženy k celku, z něhož oba myslitelé vypadli a jímž se minuli. V tom smyslu i vadná, falešná politika může být ve filosofické reflexi zhodnocena ve významné poučení, jež daleko přesahuje závažnost této politiky samotné. Takové poučení pak představuje jakési území přechodu od kritické distance filosofie od konkrétní politiky k vytyčení jistých rámcových perspektiv pro politiku, jíž se filosofie cítí blízko a v níž shledává určité spřízněné momenty. Zbývá nyní podniknout pátrání, jaký asi typ politické praxe může filosofie považovat za sobě blízký a v čem asi může spočívat spřízněnost mezi úsilím filosofickým a aktivitou politickou.

Musíme začít už samotným pojetím politiky a politické práce. Politika je soubor projektů a opatření, vynucených složitými a konfliktními situacemi ve společnosti nebo jevících se pro společnost a pro její členy jako žádoucí, jejichž posledním a v jistém smyslu jediným cílem je uchovat maximum otevřených možností pro každého člena společnosti a pro každého občana. Politika musí respektovat, že není vždy nezbytným a někdy dokonce ani legitimním prostředníkem ve vztahu občana ke světu, v němž žije. Především je život jednotlivce v četných složkách nezávislý na politické struktuře společnosti; pokud se určitá politika pokouší život lidí a občanů podrobit svým záměrům a cílům, překračuje meze své legitimacy a stává se vadnou, nebezpečnou a zlou politikou. Ústředním cílem a smyslem politiky je rozšířit a prohloubit možnosti uplatnění základních lidských svobod pro každého člena společnosti a pro každého občana. Tím se dostává politika do jedné řady s uměním, vědou, ale také mravností atd. Každý krok člověka kupředu a vzhůru, výš a dál musí být zaplacen a vyvážen tím, že člověk na sebe bere jistá omezení, že si uzavírá některé cesty, že se vzdává jistých svých možností. Ale smysl těchto omezení je jednoznačně a nerozlučně svázán s tím, že umožňuje uvolnění člověka na vyšší rovině, tj. že člověk se omezuje v čemsi méně důležitém, aby všechny své ušetřené síly mohl vynaložit na cosi životně významnějšího. Politika, která tohle umožňuje, je dobrá politika, hodná respektu. Jenže jedním z prostředků, jichž k tomu politika odedávna používá, jsou mocenská opatření; a moc s sebou nese své inherentní tendence k emancipaci ze své služební role a k využívání či spíše zneužívání své váhy k soustředění všeho, co se ve společnosti děje a oč lidé usilují, k posílení sebe samotné. V praxi to pak vypadá vždycky tak, že omezení jedněch (popravdě většiny) je vyvažováno rozšířením možností pro druhé (obvykle pro menšinu). Takovým vývojem se politika dostává na scestí, často do slepé uličky, stává se „zlou“ politikou a dříve nebo později dovede společnost ke katastrofě (nepodaří-li se ji zastavit a napravit).

Můžeme to říci také tak, že dobrá politika si ukládá meze v míře omezování občanů; dobrá politika musí respektovat, že každý občan je svobodným lidským subjektem, jemuž musí být prakticky zaručeny stejné možnosti jako každému druhému svobodnému lidskému subjektu, a zejména že lidské poslání je něco, čemu svobodná lidská bytost odevzdává a zasvěcuje svůj život po svém, podle svého nejlepšího vědomí a svědomí, aniž by společnost byla povolána mu toto nebo jiné poslání vnucovat nebo mu v něm bránit jako poslední arbiter. Bez

společenského a politického ovlivňování se žádné takové lidské rozhodnutí neobejde a nevykne se mu; jde však o to, že každá dobrá politika se ve svém ovlivňování a ve svých zásadách hledí uvarovat každého násilí, že se bude opírat o přesvědčování, argumentaci, že se bude snažit o dosažení vzájemné a oboustranné dohody, založené na oboustranném porozumění atd. atd. – a že tedy užití moci a mocenských prostředků v otázkách, které musí každý člověk řešit sám před svým vlastním svědomím, musí být – když už k němu dojde – naprosto ojedinělou výjimkou, navíc vystavenou jak odborné, tak občanské kritice a splňující za tím cílem všechny požadavky veřejnosti a neutajování. Za normálních okolností by nemělo vůbec k žádnému střetávání mezi politikou (stále mluvím o mocenské politice) a mezi nejnítějnějším rozhodováním občana v otázkách svědomí docházet; dochází-li v určité situaci ke konfliktům tohoto typu častěji a u podstatnějiho procenta občanů resp. členů společnosti, pak je to neklamné znamení, že ve společnosti není něco v pořádku. A politika je v takových případech povolána situaci analyzovat a konstruktivně řešit tak, aby příčiny konfliktu byly odstraněny a aby občané, kteří dosud rezistovali nebo protestovali, nebyli nadále do tohoto svého postoje tlačeni. Tak to alespoň dělá dobrá politika. Naproti tomu špatná, zlá politika použije mocenských opatření k tomu, aby rezistující a protestující občany zastrašila, umlčela, potlačila nebo dokonce likvidovala.

Politika představuje ovšem sféru, kde se mimořádně mocně prosazují nejrůznější setrvačnosti a neosobní trendy, tzv. „reality“. Politik málokdy přichází k čistému stolu, ale většinou přebírá do svých rukou otěže rozjetých mechanismů, jejichž dynamika může být ovlivňována, ale málokdy zcela ovládnuta. Filosof může (a měl by) chápat příčiny, proč určitá politika není schopna se rychle vymanit z dosavadních pochybných tradic, a musí srovnávat a hodnotit relativní pokroky nebo úpadek; ale nikdy nemůže u relativního, relativistického hodnocení docela zůstat. A to je právě moment, v němž se cesty filosofovy rozcházejí s cestami politika. I v nejlepším případě, kdy má určitá politika, určitý politický program oprávnění, jež filosof může uznat, když se tato politika setkává s jeho porozuměním a dokonce sympatiemi, zůstává filosof na jiné rovině a zachovává vždycky určitý odstup od kterékoliv politiky. To neznamena, že zůstává nutně na sedadle diváka nebo že je schopen nanejvýš kritizovat nebo kibicovat. Filosof může přistoupit dokonce ke konkrétnímu politickému činu, tj. zasáhnout do politické arény. Ale v takovém případě to dělá nikoliv proto, aby dosáhl nějakého (byť sebeomezenějšího) mocensko-politického cíle, nýbrž aby zvýraznil a podtrhl širší kontexty dané politické situace, aby poukázal na platnost určitých principů a zejména aby přispěl k tomu, aby se politická situace anebo určitá politika vyjevily v pravém světle, tj. ve světle pravdy. Filosof tedy může vstoupit do „politické hry“, ale činí tak proto, aby ji otevřel, nikoli aby prostě jenom přijal její pravidla. Politická sféra má vždycky tendenci se uzavírat; filosofie do ní zasahuje, aby vždy znovu poukázala na poslední principy, na nichž stojí každá POLIS, ať si to uvědomuje či nikoliv, ať to respektuje anebo se proti nim hrubě proviňuje.

Mohu to doložit příkladem, který abstraktní úvahy postaví zase na pevnou zem; je to příklad známý, aktuální a už mnohokrát interpretovaný. Motivy, které signatáře Charty 77 vedly k podpisu prvního (ustavujícího) dokumentu, byly nepochybně rozmanité. Ne všechny byly ve shodě se samotným prohlášením, jehož podpis zdůvodňovaly. Už několikrát jsem se zmiňoval o tom, že někteří signatáři chápali prohlášení, že Charta 77 nechce představovat mocenskou opozici, za pouhý taktický manévr a trik. Ale ani motiv velice respektabilní, totiž hledání společné ideově politické základny, umožňující sblížení a spolupráci různým složkám

společnosti, které byly vytlačeny na politickou a kulturní periferii, by nebyl ještě dost silný a přesvědčivý pro filosofa. Jeho motiv má jinou povahu: je-li přesvědčen, že současný režim a jeho reprezentace je trvale neúnosná a že musí dříve nebo později dojít ke skutečné a nejen předstírané normalizaci a konsolidaci společnosti, trpící těžkými neduhy, pak očekává s napětím na první příznaky přicházejících změn. Kupodivu došlo k tomu, že bez viditelných tlaků zevnitř naší společnosti, tj. zdola, ratifikovalo naše Národní shromáždění mezinárodní konvence o lidských právech (ačkoliv to neučinila řada jiných zemí, dodnes např. Spojené státy). Nestalo se tak jen u nás, ale v celém socialistickém bloku (takřka). Bylo proto třeba podniknout něco pro to, aby se v jasném světle ukázalo, zda to především naše domácí politické vedení bere vážně či nikoliv; za druhé aby se ukázalo – v případě, že to pro nás byl jenom důsledek blokové disciplíny, zda to bere alespoň vážně politické vedení v jiných socialistických zemích, především pak v Sovětském svazu. Už to by bylo dobré znamení pro nás. Možná, že někteří filosofové si byli předem jisti, že jde jenom o propagandistický trik, který nelze brát vážně. I když politicky měli možná pravdu, filosoficky se dopustili omylu. Vystoupení Charty 77 nejenom ukázalo, jak se věci mají, ale zároveň přispělo k posunu celé situace. To je příležitost k nové filosofické reflexi – a k eventuálnímu novému nepoliticky-politickému činu – anebo k distanci. Motivy politického vystoupení filosofa však zůstávají nepolitické.

Tvůj

Ladislav Hejránek